

6.3. ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9-051:331.548

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.23>

Клепікова Ольга Валеріївна,

аспірантка кафедри психології особистості та соціальних практик

Інституту людини

Київського університету імені Бориса Грінченка

ORCID ID: 0000-0002-4227-6238

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

THE INDIVIDUAL GUIDELINES FOR PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Стаття присвячена проблемі професійного самовизначення майбутніх психологів. Проведено теоретичний аналіз наукових джерел щодо генези та співвідношення категорій «самовизначення» і «професійне самовизначення». Теоретично досліджено та виявлено спорідненість категорій «професійне становлення» та «професійне самовизначення», яка базується на спільних особистісних характеристиках процесів – «власний сенс» та усвідомлення. У статті також висвітлено результати емпіричного дослідження професійного становлення майбутніх психологів під час навчання у ЗВО й індивідуально-психологічних орієнтирів їх професійного самовизначення. Проведено діагностику типу професійного становлення студентів-психологів. Досліджено індивідуально-психологічні орієнтири професійного самовизначення майбутніх психологів за такими напрямками, як: мотиви вибору професії, професійні цінності, функції та характеристики психолога, очікування від майбутньої професійної діяльності, оцінка результату теперішнього професійного самовизначення. Встановлено провідні мотиви вибору професії студентами-психологами: бажання вдосконалити власні психологічні знання, допомога людям, бажання мати гарний зарібок у майбутньому. Серед наявних професійних цінностей найбільше майбутні психологи виділяють задоволеність від роботи; професійний та індивідуальний розвиток. Найважливішою характеристикою психолога названа професійна компетентність; основну професійну функцію студенти вбачають у підвищенні рівня свідомості людей, підтримці та реалізації їх бажання розібратися у собі. 52% опитаних оцінюють стан свого професійного самовизначення як успішний; почати самостійну професійну діяльність готові 19,7% респондентів. За результатами дослідження визначені перспективні напрями подальшого вивчення професійного становлення та профорієнтаційної роботи зі студентами-психологами під час фахового навчання у ЗВО.

Ключові слова: евдемонія, самоактуалізація, самовизначення, вибір професії, професійне самовизначення, професійне становлення.

The article is devoted to the problem of professional self-determination of future psychologists. A theoretical analysis of scientific sources on the genesis and relationship of the categories of “self-determination” and “professional self-determination”. The kinship of the categories “professional development” and “professional self-determination”, which is based on the common personal characteristics of the processes – “own meaning” and awareness, is theoretically investigated and revealed. The article also highlights the results of an empirical study of the professional development of future psychologists while studying at university and individual psychological guidelines for their professional self-determination. Diagnosis of the type of professional development of students-psychologists is carried out. The individual psychological guidelines of professional self-determination of future psychologists are studied in the following areas: motives for choosing a profession, professional values, functions and characteristics of a psychologist, expectations from future professional activity, evaluation of the result of current professional self-determination. It is established that the leading motives in choosing a profession by students of psychology are the desire to improve their own psychological knowledge, to help people, the desire to have a good income in the future. Among the available professional values, future psychologists elect out job satisfaction the most; professional and individual development. The most important characteristic of a psychologist is called professional competence; students see the main professional function in raising the level of consciousness of people, supporting and realizing their desire to understand themselves. 52% of respondents assess the state of their professional self-determination as successful; and 19.7% of respondents are ready to start independent professional activity. According to the results of the research, the prospects of career guidance work with future psychologists during professional training are determined.

Key words: eudemonia, self-actualization, self-determination, choice of profession, professional self-determination, professional development.

Постановка проблеми. Будь-який вимір нашого буття сьогодні несе відбиток загальних характеристик постмодерністської сучасності: невизначеність, прогресуюча ускладнюваність; зумовлена високою кількістю, різноманітністю, швидкістю змін, загроза інерції та штучності проявів. У зв'язку із цим людина незалежно від сфери реалізації мусить приймати виклики фрустрації змін, сенсів і пошуків власної ідентичності. Тому проблема самовизначення особистості загалом і професійного самовизначення зокрема постає першою серед актуальних проблем сучасної особистості.

Філософсько-психологічна традиція співвідносить поняття самовизначення із такими поняттями, як самореалізація та самоактуалізація. Ще античні філософи Сократ, Платон, Аристотель, Антисфен, Демокрит, Епікур, Варрон, Сенека та ін. вирішення проблем людського буття та набуття душевної рівноваги вбачали у розумінні призначення людини. Фундаментальне поняття античної філософії «евдемонія» складається із префікса *εὖ*, що означає «добро», й *δῆλον*, що означає «призначення людини, сенс існування її духу» [5, с. 72]. Аристотель, котрий довершив і збагатив категорію евдемонії концепцією суб'єктивності, розмірковуючи над сутністю блага людини, тлумачить його через унікальну функціональність, яка, з одного боку, зумовлена потребами людини та її включеністю у соціальне життя; а з іншого, є підсумком реалізації тих соціальних функцій, які становлять мету та сенс її буття. Спираючись на функціональний принцип, Аристотель тлумачить наскрізну гуманітарну категорію «сенсу буття»: нероба – це не просто людина, позбавлена справи, а позбавлена сенсу, безглузда, яка існує ні для чого. І, навпаки, сповнена чеснот та людина, котра добре виконує власну справу. У «Нікомаховій етиці» Аристотель обґрунтовує власну концепцію «повноти буття» й «ідеальної діяльності», що можливе за умови граничної самоактуалізації особистості [5, с. 73].

Сучасні вітчизняні та світові дослідники психологічної науки також пов'язують самоактуалізацію особистості з її професійною діяльністю. Проблематиці професійного розвитку та становлення особистості присвячено праці Г. Боген, В.О. Бодрова, І.О. Бондаревської, Е. Бордин, О.А. Васильєвої, Е. Гринцберг, У. Джейд, А.А. Деркач, Е.Ф. Зеєр, Л.М. Карамушки Е.О. Климова, О.М. Леонтьєва, А. Маслоу, Л.М. Мітіної, У. Мозер Г. Мюнстербергер, Ф.З. Парсонсон, Ю.П. Поваренкова, О.П. Сергєєнкової, О.А. Столярчук, Д. С'юпер, Х. Томе, З. Фройд, В. Франкл, Л.Б. Шнейдер, Е. Шпангер та ін.

Науковці В.О. Бодров, Е.Ф. Зеєр, Е.О. Климов, Ю.П. Поваренков, О.А. Столярчук, Л.Б. Шнейдер та ін. розглядають професійне становлення як таку форму професійного розвитку, де особистість, її прагнення до самоактуалізації постають головним фактором не тільки професійного, але й особистісного самовизначення. Готовність до постійного особистісного та професійного зростання; формування й інтеграція соціально значущих і професійно важливих якостей [8]; тривалість професійного становлення від початку формування професійних намірів до завершення активної професійної діяльності [2, с. 11] – ці ознаки процесу професійного становлення переконливо свідчать про можливість самоактуалізації особистості у процесі професійної діяльності. Професія дозволяє не просто реалізувати себе у праці, а й актуалізувати особистісні екзистенції та надати обраній справі власні «сенси» (В. Франкл). Відзначимо взаємозумовленість процесу професійного становлення і самовизначення особистості, а також сутнісну спорідненість, що ґрунтується на необхідності привнесення унікальних особистісних сенсів у зовнішню людську буттєвість.

Професійне становлення як окрема частина загального процесу розвитку особистості відтворює характеристики цілого: незворотність, спрямованість і закономірність; а також кризовий характер вирішення як внутрішніх суперечностей, так і тих, що виникають між особистістю та зовнішніми умовами її життєвого простору. Особливої виразності характеристики розвитку набувають у юнацькому віці, коли проблема вибору професії та становлення професійних інтересів є першочерговими для переосмислення та вирішення.

Професійне самовизначення як початковий етап більш тривалого процесу професійного становлення найперше реалізується через вибір професії, проте глибинний зміст професійного самовизначення значно ширший, оскільки потребує таких особистісних компетенцій, як осмисленість досвіду й усвідомленість вибору: Є.О. Климов виділяє гностичний (перебудову свідомості та самопізнання) і практичний (реальні зміни соціального статусу людини) рівні професійного самовизначення [3, с. 120]. Вибір професії здебільшого визначає весь подальший розвиток особистості та її життєвий шлях, тому цей процес потребує профорієнтаційної допомоги: зорієнтуватися у професійно-трудоному середовищі, розвинути свої якості, здібності, реалізувати свої цінності, мотивацію, сформувані адекватні наміри та плани на майбутнє, сформувані реалістичний образ себе як майбутнього професіонала.

Отже, професійне самовизначення є цілісним інтегративним процесом, у якому затверджуються і реалізуються основні життєві цінності людини та конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення [1, с. 20].

Складнощі професійного самовизначення пов'язані з ускладненням ринку праці; динамічністю розвитку суспільства; постійним процесом «народження» та «відмирання» великої кількості професій. Кон'юнктура ринку професій дуже динамічна, а реалізація у професії відбувається через кілька років; отже, вже на етапі вибору професії та професійного самовизначення важливо розуміти, яка професійна сфера буде значущою для суспільства у майбутньому; в якій можна особистісно реалізуватися та монетизувати набуті під час фахового навчання навички. Означені проблеми, поряд із цілком природними для переламних періодів життя фрустраціями, приводять до розгубленості та змушують молоду людину, котра перебуває на етапі професійного вибору та самовизначення, шукати кваліфікованої допомоги. Відзначимо, що професія психолога сьогодні також характеризується великою кількістю спеціалізацій, які дозволяють майбутнім «знавцям душі» реалізуватися у досить широкому діапазоні психологічної діяльності. Тому вивчення індивідуально-психологічних орієнтирів професійного становлення майбутніх психологів на етапі фахового навчання стає актуальним для удосконалення й оптимізації діагностичних і практичних програм профорієнтаційної допомоги.

Метою статті є висвітлення результатів емпіричного дослідження індивідуально-психологічних орієнтирів і професійного становлення майбутніх психологів під час фахового навчання у ЗВО.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методи та методики. Для реалізації мети дослідження використовувалися такі методи: *теоретичні* (аналіз наукових зарубіжних і вітчизняних джерел із проблем самовизначення та професійного становлення); *емпіричні* «Методика діагностики рівня та типу професійного становлення студента» (О.А. Столярчук); *статистичні* (кількісний процентний аналіз). У дослідженні взяли участь 311 студентів-психологів першого-четвертого курсів Київського університету імені Бориса Грінченка. Обробка даних здійснювалася за допомогою статистичної програми IBM SPSS Statistics 26.

Внаслідок дослідження було опрацьовано матеріал за допомогою «Методики діагностики рівня та типу професійного становлення студента» [6]. Методика дає можливість визначити тип професійного становлення студента: *успішний*

(усвідомлений вибір професії, що відповідає здібностям); *прогнозований успішний* (свідомий професійний вибір, який супроводжується недостатньо сформованими особистісно-професійними характеристиками); *романтичний* (прагнення працювати за обраним фахом супроводжується недостатніми інтелектуальними та вольовими зусиллями у навчанні, оцінка власних здібностей є неадекватною); *астенічний* (характеризується свідомими вибором і стійкою спрямованістю на здобуття професійних навичок, однак простежується виснаженість психосоматичних ресурсів внаслідок перевантаження; можливе вигорання студента, пов'язане із перфекціонізмом); *прогнозований хибний* (характеризується добросовісним навчанням, однак професія позбавлена особистісного сенсу для студента); *формальний* (присутня наявність потенціалу для опанування професії за відсутності інтересу; формальне виконання навчання без рефлексії своїх успіхів і поразок); *амбіційний* (характеризується відсутністю адекватної мотивації, суперечливістю між цілями та професійним вибором; дефіцитом ресурсів для успішного професійного становлення); *хибний* (усвідомлення непривабливості обраного фаху).

Наведені у таблиці 1 дані дають можливість побачити діагностовані типи професійного становлення студентів-психологів у процентах. Згрупувавши типи професійного становлення на успішні (успішний і прогнозовано успішний), неуспішні (прогнозовано-хибний, хибний) і невизначені/суперечливі (романтичний, астенічний, формальний, амбіційний), помічаємо певну кількісну рівномірність між групами. Така форма процентного розподілу емпірично підтверджує припущення про те, що процес професійного самовизначення не закінчується вибором професії у старших класах, а активно відбувається і під час фахового навчання у ЗВО, потребує поглибленого професійного й особистісного самовизначення.

Таблиця 1

Тип професійного становлення (ПС) студентів-психологів

Тип професійного становлення	Студенти-психологи (%)
Успішний	30,7
Прогнозований успішний	4,7
Романтичний	11,8
Астенічний	13,4
Формальний	7,1
Прогнозований хибний	3,9
Амбіційний	0,8
Хибний	27,6

З метою поглибленого вивчення процесу професійного становлення майбутніх психологів і виявлення індивідуально-психологічних орієнтирів їх професійного самовизначення ми провели опитування за такими напрямками: 1) *мотивація вибору професії* (за 10-бальною шкалою студентам пропонувалося оцінити такі мотиви: покликання; відповідність своїм здібностям; бажання отримати знання із психології; настанова близьких у виборі; інтерес до роботи з людьми; престижність; бажання допомагати людям; прагнення вирішити власні психологічні проблеми; перспективи побудови успішної кар'єри; бажання гарно заробляти; отримання диплому про вищу освіту); 2) *професійні цінності* (за 10-бальною шкалою студентам пропонувалося оцінити наявні цінності, такі як: професійна самореалізація; професійний саморозвиток; служіння суспільству; допомога людям; кар'єрне зростання; фінансове забезпечення; статус у суспільстві; почуття задоволеності від роботи; визнання результатів праці іншими; збагачення власної індивідуальності); 3) *функції психолога* (студентам пропонувалося обрати один із варіантів: надання кваліфікованої допомоги із приводу стресогенності життя, переживання криз тощо; підвищення рівня свідомості людей, підтримка щодо бажання розібратися у собі; підвищення особистісної ефективності й успішності; подолання дефіциту якісного спілкування, що виникає через сучасний темп життя; свій варіант); 4) *компетенції психолога* (студентам пропонувалося обрати один із варіантів: сила характеру та харизма; професійна компетентність; емпатія; стресостійкість; свій варіант); 5) *суб'єктивна оцінка теперішнього результату свого професійного самовизначення* (пропонувалося обрати один із варіантів: успішний, суперечливий, відстрочений, невизначений, помилковий, нав'язаний, свій варіант); 6) *уявлення щодо початку майбутньої діяльності* (пропонувалося продовжити фразу «майбутня дальність викликає у мене...» одним із варіантів: бажання скоріше почати самостійну діяльність; усвідомлення небажання працювати за обраною спеціальністю; усвідомлення необхідності отримувати паралельні практичні навички та спеціалізацію із психології; свій варіант).

Проведене анкетування дозволило виявити, що:

1) У студентів-психологів провідними мотивами вибору професії є: бажання вдосконалити знання із психології (66,1% респондентів дали максимальну оцінку) та бажання допомагати людям (51,9%); бажання мати гарний заробіток у майбутньому (40,2%).

2) Найбільш значимими професійними цінностями названі: почуття задоволеності від роботи (81,1%); професійний саморозвиток; збагачення власної індивідуальності (66,9%).

3) Найбільш важливою функцією психолога студенти вважають функцію підвищення рівня свідомості людей, підтримку та реалізацію їх бажання розібратися у собі та причинах власних проблем (цей варіант обрали 59,8% респондентів).

4) Більше половини студентів (59,8%) вважають, що найважливішою є професійна компетентність; особистісні компетенції (харизму, емпатію, стесостійкість) обрали менше половини респондентів.

5) Як успішний оцінюють результат свого професійного самовизначення 52% респондентів, як суперечливий – 21%, відстрочений – 7,1% невизначений 16,5%, не можуть відповісти 3,1%.

6) Розмірковування про початок трудової діяльності у більшості респондентів викликають усвідомлення необхідності отримувати додаткову спеціалізацію та практичні навички із психології (66,9%); бажання скоріше почати самостійну діяльність мають 19,7% опитуваних.

Висновки і перспективи подальших розробок.

Проведене дослідження дозволило побачити кількісні та якісні характеристики процесу професійного становлення майбутніх психологів. За результатами проведеної діагностики виявлено, що успішний і прогнозовано-успішний тип професійного становлення мають 35,4% студентів-психологів; хибний, прогнозовано хибний – 31,5%; «проміжні» типи мають 33,1% студентів. Рівномірний розподіл студентів між зовсім різними типами професійного становлення кореспондується із тезою щодо тривалості процесу професійного самовизначення, яке не обмежується лише вибором професії, а продовжується під час фахового навчання у ЗВО і зумовлює перехід на новий рівень професійного розвитку й особистісного самовизначення. Тому питання допомоги студентам щодо професійного самовизначення у ЗВО є не менш актуальним, ніж для школярів. Профорієнтаційна допомога студентам-психологам має свою фахову специфіку; а також відрізняється від універсалізованих програм для старшокласників. З метою удосконалення і спеціалізації профорієнтаційної допомоги студентам-психологам ми вивчили особливості їх професійного становлення за такими напрямками, як: мотиви вибору професії, професійні цінності, функції та характеристики психолога, очікування від початку майбутньої професійної діяльності, оцінка результату теперішнього професійного самовизначення. Встановлено, що серед індивідуально-психологічних орієнтирів професійного

самовизначення майбутніх психологів переважають евдемоністичні й альтруїстичні тенденції: бажання допомагати людям, особистісно та професійно розвиватися; розуміння важливості усвідомленого підходу до життя.

Одержані результати надихають нас на подальше вивчення специфіки професійного становлення майбутніх психологів, основних його чинників і тенденцій. Оскільки теоретичний аналіз розкрив взаємозумовленість процесів самовизначення та професійного становлення; а емпіричний аналіз довів важливість таких факторів, як професійна реалізація та самоактуалізація особистості, майбутні дослідження ми плануємо присвятити

вивченню особистісного благополуччя як чинника професійного становлення студента-психолога. Деякі результати нашого дослідження (низький процент суб'єктивної готовності до початку самостійної трудової діяльності та високий процент бажаючих отримувати паралельну психологічну спеціалізацію чи додаткові практичні професійні навички) ми інтерпретуємо як наявність у студентів фрустрації, пов'язаної із початком професійної діяльності. У зв'язку із цим особливо актуальною для майбутніх психологів є розробка профорієнтаційної програми, спрямованої на допомогу початку професійної діяльності та безпосередньої реалізації отриманих у ЗВО навичок.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Васильєва О.А. Фактори професійного самовизначення особистості в сучасних умовах. *Наука і освіта*. 2011. № 1. С. 19–23.
2. Зеер Э.Ф. Теоретико-прикладные основания психологии профессионального развития : монография. Екатеринбург : Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2015. 194 с.
3. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. 304 с.
4. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С.Д. Максименка, В.Л. Зливкова, С.Б. Кузікової. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. 430 с.
5. Платонов-Поляков Р.С. Бытие к счастью: эвдемония в этике Аристотеля. *Российская Академия Наук Институт философии*. 2015. № 15. С. 70–90.
6. Столярчук О.А. Психологія становлення фахівця в умовах різновекторності універсуму : дис. ... докт. психолог. наук : 053. Київ, 2019. 522 с.
7. Фактори впливу на професійне самовизначення особистості в умовах ринкової економіки / І.В. Хом'юк, В.А. Петрук, В.В. Хом'юк. *Педагогіка безпеки*. 2017. № 1. С. 6–11.
8. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг : учебное пособие. Москва : Изд-во Московского психолого-социального института ; Воронеж : МОДЭК, 2004. 600 с.